

MANICHEISMUS — NÁBOŽENSTVÍ SVĚTLA

Arthur Zajonc

Bohatý příteli světelných bytosti! V milosti mi daruj silu a s každým darem mi pomáhej.

— manichejský hymnus

V hlavním sále venkovské svatyně umístěné v kopci třicet mil jižně od Čiiian-ču na jižním pobřeží Číny je kamenná socha jakoby Buddhovy postavy. Její různé části jsou umně vytesány z kamenů odlišného zabarvení, takže to vypadá, jako by celá socha zářila. Mnohé z jejích rysů nám jsou důvěrně známé z buddhistických soch kdekoli jinde; sedí v klidu, nohy má zkřížené v lotosu, je oblečen v *kašája* a obklopen svatozáří. Pokud ovšem pohlédneme blíže, zjistíme, že to není obyčejný Buddha. Místo sklopených očí, kučeravých vlasů a jasné brady, tak charakteristických pro Buddha, vidíme dlouhé rovné vlasy přikrývající ramena a tvář orámovanou vousem. Jeho pronikavé oči se upírají přímo na přicházejícího poutníka. Při pohledu na nápis poblíž čteme: „Máni, Buddha Světla“.

Prameny manicheismu byly od této jedinečné čínské svatyně daleko, jak v čase, tak v prostoru. Když bylo Mánimu teprve dvacet čtyři let, „slétl přede mnou dolů a zjevil se mi nejkrásnější a nejskvělejší zrcadlový obraz sama sebe... můj božský Dvojník.“ Od onoho dne v půli dubna roku 240 ve starověkém městě Ktésifónu (poblíž dnešního Bagdádu) vzniklo náboženské hnutí, které zasáhlo Římskou říši, Persii a Dálný Východ. Máni, „Vyslanec Světla“, učil své následovníky, co mu zjevil jeho Dvojník. Hodně cestoval a kudy chodil, tudy léčil a učil. Jeho učení bylo náboženstvím světla, jehož ústřední příběh o stvoření a asketické praktiky působily tak silně, že se manicheismus šířil bez vojenského přispění, bez nuceného obracení na víru nebo královské podpory. Každá ortodoxní nauka Máního vnímala jako hrozbu, a tak Máni zemřel mučednickou smrtí. Přivedl však do světa to, co bylo nejrozšířenější heretickou představou, kterou kdy zachytila lidská představivost. Její poslední krásné tóny doznívaly ještě ve třináctém století u oddaných přívrženců různých křesťanských „manichejských“ herezí v jižní Evropě, dokud také ony nebyly nemilosrdně vyhlazeny.

Není divu, že manicheismus vzešel ze země, kde se dařilo zoroastrismu, protože obě učení si byla v mnoha bodech blízká. Podle Máního byly Světlo a Tma rovnocenné, od sebe navzájem přísně oddělené síly, které však byly následkem opakovaných střetnutí smíšeny. Jakmile k tomu kníže Temnot Ahrmen a jeho zástupy během prvního střetnutí v příběhu o stvoření dostali šanci, přepadli a

přemohli Prvního Člověka Říše Světla, Ormuzda. Tím byly Světlo a Tma smíchány a začal existovat svět. Tak byl také položen základ pro všechny budoucí pokusy o vykoupení. Veliký Otec za účelem osvobození Prvního Člověka vyvolal Přitele Světla, který zase vypustil Živého Ducha. Ten pak společně se Silami Světla vstoupil do Říše Temnot a vysvobodil Ormuzda, který však ve svém letu nemohl vzít s sebou svou zářivou milenkou, Pět Elementů. Ty nejčistší světelné částice světla z Elementů vytvořily slunce a měsíc, ty jemně znečištěné vytvořily hvězdy a na třetí, do hloubky zkažený díl Světla zbylo stvoření země. Ve snaze zmařit spásné úsilí Bytostí Světla vytvořil Kníže Temnot (nikoliv Jahve) Adama a Evu podle obrazu třetího božského posla, ještě nevtěleného Krista. (Tohle všechno chápala mladá ortodoxní církev jako blouznivé kacírství.) Prostřednictvím Adama, Evy a jejich potomků bylo Světlo navěky uvězněno v temné Ahrmenově říši. Máního úkolem bylo Světlo osvobodit. Světlo, které bylo od boje s Ahrmenem uvězněné v nitru hmoty, tak mohlo zase pokračovat ve své cestě domů.

V manicheistickém úkolu vykoupení měli zvlášť důležitou úlohu Vyvolení (neboli kněží). Ti mohli díky svému pozemskému mravnému životu spasit Světlo a pronést ho v sobě branou smrti. Dokonce i jídlo, které jedli, obsahovalo zakleté Světlo. Když Posluchači (ti, kteří poslouchali učení, ale sami nebyli Vyvolenými) pokrm správně připravili a Vyvolení ho snědli, pak Světlo v něm obsažené mohlo být uvolněno do kněžské péče. Když Vyvolení zemřeli, jejich duchové cestovali se svou sklizní Světla na Měsíc. Měsíc dorůstal z výnosů jejich sklizně, a když dorostl úplně, vystoupil z měsíce Světelný Sloup a vydal se na závěrečný návrat do Slunce, do svého vlastního nebeského domova.

Máni během svého života hodně cestoval a přitom hlásal svou zvěst o Světlu a Temnotě, o poznání (*gnósis*) a o spáse. V duchu viděl univerzální náboženství, které spojí odkaz Buddy, Ježíše a Zarathustry. Vliv manicheismu byl ohromný. Jedna z nejvýznamnějších postav raného křesťanství, sám sv. Augustin, byl mezi roky 373 a 382 manichejcem, a třebaže později manichejské učení tvrdě napadal, ve svém myšlení se od něj nikdy úplně neoprostil a prostřednictvím svých spisů o metafyzice světla (mající původ v Máního představě) tak manichejské učení nepřímo uvedl do ortodoxního křesťanského myšlení.

A tak jako Kristus, vtělené Světlo, byl žárlivými židovskými kněžími vydán na popravu Pilátovi, stejně tak Máni, Posel Světla neboli Buddha Světla, byl vydán na popravu perskému králi Vahramovi I. z podnětu horlivého zarathustrovského kněze Kirdira, který nesnesl žádného rivala. Máni byl ovšem přesvědčen, že jeho učení bude žít dále po jeho smrti (zemřel roku 277), a tak se také stalo.

V dějinách rané církve byly Máního světelná kosmogonie a zásady mnoha spřízněných herezí pro ortodoxní učení církve neustálým problémem. Detailně propracované obrazy našeho vesmíru, jak jsou zachyceny v souboji mezi duchovním světlem a těžkopádnou temnotou, inspirovaly životy nesčetných následovníků. Současný holandský teolog G. Van Groningen kromě toho mluví o méně zjevném, ale stejně silně působícím vlivu gnostického myšlení. V gnosticizmu Máního a jemu příbuzných sekt Van Groningen odhaluje nejranější přiblížení těch vědeckých a filosofických otázek, které za svůj výchozí bod berou člověka. Právě tyto sekty, nikoliv rané křesťanství, byly hluboce upnuty k poznání. Usilovaly o *gnósis* neboli poznání duchovního vesmíru ne proto, aby opanovaly zemi, ale aby osvobodily duši, která se bude moci vrátit do rodné říše světla. Přesto je gnostické úsilí podle Van Groningena předzvěstí vědy. Raná církev spatřovala v takovém úsilí luciferský hřích pýchy. Spása byla ostatně dána jedině milostí, nikoli poznáním. Během středověku západní Církev důkladně krotila ve svém houfu takové ovečky, jejichž heterodoxní učení (a jistě taková byla) by je mohla odvést příliš daleko. S ostatními, kteří nebyli v houfu oveček, naložila mnohem krutěji. Jak bylo předpovězeno, Máního impuls žil dál. Poslední dramatickou scénou v tomto příběhu byl rozkvět a zničení katarů neboli „Čistých“ ve 13. století na jihu Francie.

Krajinou Languedoku, mezi vesnicemi, zámky, městy a hrady, cestovali chudí, zbožní muži. Chodili ve dvojicích, nosili dlouhé vlasy a černý oděv. Vyhublí těžkým půstem, bez hněvu či světáctví mluvili mírně o Kristu a o stezce světla, stezce spásy. Skutky jejich milosrdenství byly mnohé, stejně jako byla stálá jejich pozornost věnovaná Bohu a čistému životu. Mladým a prostým lidem vyprávěli pohádky neslýchané krásy; ostatním dávali náboženské pokyny podle jejich místa ve společenství. V oddané prostotě společně slavili rituály a svátosti své církve. Mezi lidem byli známí jako *bons hommes* neboli „dobří lidé“; uvnitř svého náboženství byli *perfecti*, dokonalí. Když hrabě z Toulouse projížděl kolem jednoho staršího dokonalého, který byl nuzně oblečený a chromý, řekl: „Byl bych raději tímto mužem nežli králem nebo císařem.“

I když se ve skutečnosti katarí (a jiné příbuzné hereze té doby) od manichejců lišili, přesto sdíleli manichejský pohled. Katarí věřili, že svět stvořil Satan a že svým správným chováním lidé mohou zachránit božské Světlo v sobě. Pokud neuspějí, navrátí se do života ve formě jiné cítící bytosti (metempsychosis), aby se snažili dále. Zestátnělá římskokatolická církev pronikání katarů na svá panství zpočátku ignorovala, později proti nim však bojovala stále více a se stále větší silou. Církev vyslala své zástupce vlastních nově založených žebravých řádů, z nichž nejvýznamnější byli sv. Bernard (1145) a sv. Dominik (1205). Sv. Dominik se bosý plahočil v prachu pod žhavým sluncem a přitom prosil o almužnu a o vyslyšení. Týrán, vysmíván a tupen kamkoliv šel, kázal učení katolické církve nejen svými slovy, ale též svou oddaností a chudobou. I když obojí udělalo na jeho posluchače dojem, ani on, ani sv. Bernard neměli valný úspěch v přesvědčování katarů. Když neuspěli, bylo nadvlády dosaženo násilím. Ve chvíli, kdy sv. František skládal v As- sisi svou nádhernou *Ódu k bratru Slunci*, úžasný chvalozpěv na veškeré stvoření, v jižní Francii byli katarí nemilosrdně ničení ohněm a mečem.

Poslední vydechnutí přišlo v roce 1238 s porážkou katarského Vysokého Místa, pevnosti na vrcholku hor u Montseguru. Dvě stě *dokonalých*, kteří se zde skrývali, bylo bez soudu upáleno. Ačkoliv soustavné represe, popravy a brutalita užitá k uhašení ideálu „čistoty“ zastávaného katary zabraly celé další století, kolem roku 1330 už ve Francii katarská církev neexistovala. Sv. Bernard z Clairvaux, který s katary bojoval všemi silami, o nich řekl: „Žádná kázání nejsou tak dokonale křesťanská jako ta jejich, a jejich mravy jsou čisté.“ Jejich asketická hereze přijímala se svrchovanou vážností skutečnost andělského světla ve stmívajícím se světě. Byli poslední na Západě, kdo žili plně v imaginaci duchovního světla. Vyhlazením manichejské hereze končí mocný imaginativní proud, který z jeviště vnějších dějin fakticky mizí.

Metafyzika světla, tak jak ji přijímali manichejci, našla ortodoxnější odezvu v náboženských a vědeckých přesvědčeních nejvýznamnější postavy třináctého století v životopise světla.